

પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન

અશોકકુમાર એમ. ભાટી

સારાંશ

પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશનની મર્યાદા એ લોકોના મૂળભૂત અને અન્ય કાયદાકીય અધિકારોને અમલી બનાવવા માટે છે જે ગરીબ, નબળા, કાયદાકીય નિવારણ પ્રાણાલીની અજાણ્યા અથવા અન્યથા તેમના સામાજિક અથવા આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિને કારણે નુકસાનકારક સ્થિતિમાં છે. આવી દાવા માત્ર જાહેર ઈજાના નિવારણ, જાહેર ફરજને અમલમાં મૂકવા અથવા જાહેર પ્રકૃતિના વલણને નિંદા માટે શરૂ કરી શકાય છે. અંગત લાભ અથવા ખાનગી હેતુઓ માટે અથવા અન્ય અપ્રાસંગિક વિચારણા માટે અરજી દાખલ કરવી જરૂરી નથી અને જાહેર હિતમાં તે યોગ્ય રીતે ફાઈલ કરવામાં આવે છે. નીચે મુજબના વિષયો જાહેર હિતની સુનાવાણીના મામલા હેઠળ મુકવામાં આવે છે:

1. જાહેર હિતની બાબતો

- એ. બંધાયેલ શ્રમ બાબતો,
- બી. ઉપેક્ષિત બાળકોની બાબતો,
- સી. અનિયમિત મજૂરોનો શોષણ અને તેમને વેતનની ચૂકવણી (વ્યક્તિગત કિસ્સાઓમાં સિવાય)
- ડી. અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને આર્થિક રીતે પછાત વર્ગોના લોકોની ત્રાસ અથવા ત્રાસની બાબતો, કાં તો ગ્રામવાસીઓ અથવા પોલીસ દ્વારા,
- ઈ. પર્યાવરણીય પ્રદુષણ, પરિસ્થિતિવિજ્ઞાન સંતુલન, દવાઓ, ખોરાકમાં ભેળસેળ, વારસો અને સંસ્કૃતિ જાળવણી, પ્રાચીન વસ્તુઓ, જંગલો અને જંગલી જીવન સંબંધિત બાબતો,
- એફ. હુલ્લડો પીડિતો તરફથી અરજી અને
- જી. જાહેર મહત્વના અન્ય બાબતો.

2. ખાનગી પ્રકૃતિની બાબતો

- એ. ખાનગી વ્યક્તિઓ દ્વારા અરજી કરનારની ધમકી અથવા પજવાણી,
- બી. સ્થાનિક પોલીસ સિવાયની એજન્સી દ્વારા તપાસની માગણી કરવી,
- સી. પોલીસ રક્ષણ મેળવવા,
- ડી. મકાન-માલિક ભાડૂત વિવાદ,
- ઈ. સેવા બાબતો,
- એફ. મેડિકલ અથવા એન્જિનીયરીંગ કોલેજોમાં પ્રવેશ,
- જી. હાઈકોર્ટ અને સર્કોર્ટ કોર્ટમાં બાકીની બાબતોની પ્રારંભિક સુનાવાણી અને જાહેર હિતના મુદ્દાને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી.

3. લેટર પિટિશન

- એ. માનમાં ન્યાયાધીશ દ્વારા આ હેતુ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવે તો, જાહેર હિતમાં નહીં હોવા છતાં, ટપાલ દ્વારા પ્રાપ્ત પિટિશન રિટ પિટિશન તરીકે માનવામાં આવે છે.
- બી. જેલ અથવા પોલીસ દ્વારા સતાવણી અથવા ત્રાસ અથવા મૃત્યુની ફરિયાદ, વ્યક્તિગત દયાળુ, બળાત્કાર, બળાત્કાર, હત્યા અને અપહરણ જેવી સ્ત્રીઓ પર અત્યાચારની ફરિયાદો, કૌટુંબિક પેન્શન સંબંધિત ફરિયાદો અને કેસ નોંધાવવા માટે પોલીસ દ્વારા ઈનકારની ફરિયાદો કરી શકે છે. સંબંધિત માનનીય ન્યાયાધીશ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવે તો રિટ અરજીઓ તરીકે નોંધાણી કરાવવી.
- સી. જો લાભદાયી માનવામાં આવે તો, સંબંધિત અધિકારી પાસેથી એક અહેવાલ માનનીય ન્યાયાધીશ સમક્ષ દિશા નિર્દેશો આગળ મૂકતા પહેલા કહેવામાં આવે છે. જો માનનીય ન્યાયાધીશ દ્વારા નિર્દેશિત કરવામાં આવે તો, પત્ર રિટ પિટિશન તરીકે નોંધાય છે અને તે પછી સુનાવણી માટે કોર્ટ સમક્ષ સૂચિબદ્ધ થાય છે.

સાર્વજનિક હિતમાં "પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન ની સજ્ઞ", એટલે કે "પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન ", જેમ કે પ્રદૂષણ, આતંકવાદ, રોડ સલામતી, કન્સ્ટ્રક્શનલ હેઝાર્ડ્સ વગેરેના રક્ષણ માટે કાયદાની અદાલતમાં દાખલ કરાયેલી મુકદ્દમા. કાયદાકીય અદાલતમાં પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન ની મર્યાદા દાખલ કરીને મોટી અસર થઈ શકે છે. "જાહેર હિતની છૂટ" કોઈ કાનૂનમાં અથવા કોઈપણ કાયદામાં વ્યાખ્યાયિત નથી. જાહેર જનતાના હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને ન્યાયમૂર્તિઓ દ્વારા તેનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે. બ્લેકના કાયદા શબ્દકોશ મુજબ [16]

"પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન ની મર્યાદા એટલે જાહેર હિતો અથવા સામાન્ય હિતને અમલમાં મૂકવા માટે કાયદાની અદાલતમાં કાયદેસરની કાર્યવાહી શરૂ થાય છે જેમાં સમુદાયના જાહેર અથવા વર્ગ પાસે નાણાંકીય રસ હોય અથવા કેટલાક હિતો જેના દ્વારા તેમના કાનૂની અધિકારો અથવા જવાબદારીઓને અસર થાય છે. તેનો અર્થ ફક્ત જિજ્ઞાસા જેટલી સાંકડી અથવા ચોક્કસ સ્થાનોના હિતો તરીકે થતો નથી, જે પ્રશ્નોના આધારે પ્રભાવિત થઈ શકે છે. સામાન્ય રીતે સ્થાનિક, રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય સરકારના બાબતોમાં નાગરિકો દ્વારા વહેંચાયેલું વ્યાજ ... "

સાર્વજનિક હિતોના નિવારણનો સ્પષ્ટ હેતુ સાથી મનુષ્યના હાથમાં અસંતુલિત ઉપચારનો ભોગ બનેલા બધાને દુઃખ પહોંચાડવાનું છે. જાહેર જીવનમાં પારદર્શિતા અને યોગ્ય ન્યાયિક કાર્યવાહી કાનૂની અધિકારોનું ઉલ્લંઘન વધતી જતી જોખમને તપાસવાનો સાચા જવાબ છે. પરંપરાગત નિયમ એ હતો કે સુપ્રીમ કોર્ટને ખસેડવાનો અધિકાર ફક્ત તે લોકો માટે જ ઉપલબ્ધ છે જેમના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થાય છે. પરંતુ આ પરંપરાગત નિયમ સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા તેના આગળના ચુકાદામાં નોંધપાત્ર રીતે હળવા રહ્યો હતો.

1. પીપલ્સ યુનિયન ફોર ડેમોક્રેટિક રાઈટ્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા. [17]

કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા જૂથના વ્યક્તિઓના જૂથના બંધારણીય અને કાયદાકીય અધિકારોને અમલમાં મૂકવા માટે "જાહેર સિપરિટેડ નાગરિક" ના ઉદાહરણમાં અદાલત હવે પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લીટીગેશન ની સજ્ઞ અથવા સામાજિક વ્યાજની સજ્ઞને મંજૂરી આપે છે, કારણ કે તેમની સામાજિક અથવા આર્થિક રીતે ગેરફાયદા સ્થિતિની કોર્ટમાં સંપર્ક

કરવામાં અસમર્થ છે રાહત. જાહેર હિતની મુકદ્દમા ભાગ લાયક ન્યાયની પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે અને સિવિલ મુકદ્દમામાં સ્થાયી થવું એ ન્યાયિક દરવાજાના પગલાઓ પર ઉદાર સ્વાગત છે.

2. ન્યાયાધીશો સ્થાનાંતરણ કેસ [18]

ન્યાયિક નિવારણ મેળવવા માટે કાનૂની લોકોના ઉલ્લંઘનથી ઉદ્ભવતા જાહેર હાનિ માટે પૂરતા રસ ધરાવતા લોકોના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા જાહેર હિતની સજા જાહેર કરવામાં આવી શકે છે. કાયદાનો નિયમ જાળવવા અને કાયદા અને ન્યાય વચ્ચેના સંતુલનને વેગ આપવા માટે આ એકદમ જરૂરી છે.

3. શિરમ કૂડ એન્ડ ફર્ટિલાઈઝર કેસ [19]

પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન દ્વારા, કંપનીએ જોખમી અને જીવલેણ રાસાયણિક અને જીવનના જોખમો અને કામદારોના સ્વાસ્થ્ય માટેના વાયુઓને નિર્દેશિત કર્યા અને છોડને ફરીથી ખોલતા પહેલા તમામ જરૂરી સુરક્ષા પગલાં લેવાનું નિર્દેશ કર્યું.

4. એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [20]

ગંગા પાણીના પ્રદૂષણને અટકાવવા માટે જાહેર હિતની સજામાં ગંગા પાણીના પ્રદૂષણ સામે લાવવામાં આવ્યું. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો દાવો કર્યો હતો કે અરજદાર ન હોવા છતાં રીપેરિયન માલિક કાનૂની કાયદાકીય જોગવાઈઓ લાગુ કરવા માટે અદાલતમાં જવાનો હક્ક ધરાવતો નથી, કેમ કે તે ગંગા પાણીનો ઉપયોગ કરનાર લોકોના જીવનની સુરક્ષામાં રસ ધરાવતા વ્યક્તિ છે.

5. પરમંદંદ કતાર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [21]

સામાન્ય જાહેર હિતો માટે લડતા માનવ અધિકાર કાર્યકર દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી જાહેર હિત કાર્યવાહીમાં સર્વોચ્ચ અદાલતમાં યોજાયેલી સુનાવણીમાં કોઈ પણ કાર્યવાહીની ઔપચારિકતાઓની રાહ જોયા વગર શક્ય તેટલી વહેલી તકે દરેક ઇજાગ્રસ્ત નાગરિકને તબીબી સહાય આપવા તબીબી વ્યવસાયના દરેક સભ્યનું સર્વોચ્ચ જવાબદારી છે.

6. પર્યાવરણ કાનૂની કાર્ય વિરુદ્ધ કાઉન્સિલ ફોર ઇન્ડિયા ઓફ યુનિયન [22]

તટવર્તી વિસ્તારમાં આર્થિક અધોગતિ સંબંધિત રજિસ્ટર્ડ સ્વૈચ્છિક સંગઠન દ્વારા જાહેર કરાયેલ વ્યાજની વસૂલાત. સુપ્રીમ કોર્ટે પારિસ્થિતિકરણની સુરક્ષા માટે કાયદાઓને અમલમાં મૂકવા માટે યોગ્ય આદેશો અને દિશાઓ રજૂ કર્યા છે.

7. સ્ટેટ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [23]

પબ્લિક ઇન્ટરેસ્ટ લીટિગેશન ની છૂટ એ કાનૂની સહાય ચળવળનો વ્યૂહાત્મક ભાગ છે જે ન્યાય લાવવાનો છે. કાયદાનું શાસન એનો અર્થ એ નથી કે કાયદાનું રક્ષણ ફક્ત નસીબદાર થોડાક જ ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ અથવા કાયદેસર વ્યાજ દ્વારા કાયદાનો દુરુપયોગ અને દુરુપયોગની મંજૂરી આપવી જોઈએ. વકીલો શ્રી બી.એલ. દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલી જાહેર હિતની સુનાવણી દ્વારા દિલ્હીમાં "સ્વભક્ષના વિકાસ" અંગે સુપ્રીમ કોર્ટના

તાજેતરના ચુકાદામાં. વઢેરા અને શ્રી અમિતાત્રા પટેલ અદાલતે કબૂલ્યું હતું કે સરકારી જમીનનો મોટા વિસ્તાર ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તારમાં રહેતા લોકો દ્વારા આવરી લેવામાં આવે છે. ઝૂંપડપટ્ટી મંજૂરી પર ખોદકામ હોવા છતાં વિભાગો, એવું જાણવા મળ્યું છે કે વધુ અને વધુ ઝૂંપડપટ્ટી અસ્તિત્વમાં આવી રહી છે. "સ્લમ ક્લિયરન્સ" ની જગ્યાએ, દિલ્હીમાં "સ્લમ બનાવટ" છે. જેમ ઝૂંપડપટ્ટીમાં વધારો થતો હતો; અદાલતોએ ઝૂંપડપટ્ટીના વિકાસને ચકાસવા માટે અને યોગ્ય જીવન પર્યાવરણ બનાવવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવાના આદેશ આપ્યો.

8. કપિલ હિંગોરી વિ. બિહાર રાજ્ય [24]

ખોરાકના માનવ અધિકાર અને જીવનચરિત્રના માધ્યમોનો ઈનકાર કરવાનો મુદ્દો પીઆઈએલ દ્વારા સુપ્રીમ કોર્ટના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો હતો. પીઆઈએલ એક અખબારના અહેવાલમાંથી ઉદભવે છે કે લાંબા સમય સુધી વેતનની ચુકવણી ન થવાથી, બિહાર સ્ટેટ એગ્રો-ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશનના કર્મચારીની ભૂખમરોને પરિણામે કર્મચારીએ પોતાને જબરદસ્ત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. અદાલતે સ્વીકાર્યું કે ભૂખ માનવ અધિકારોનું ઉલ્લંઘન હતું અને મૂળભૂત માનવીય જરૂરિયાતોને સંતોષવાની રાજ્યની જવાબદારી છે.

9. આરોગ્ય અને સંલગ્ન થીમ્સ (CEHAT) વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયન ઈન ઈન્કવાયરી સેન્ટર [25]

જાતીય પસંદગી અને જાતીય નિર્ણય પર પ્રતિબંધ લગાવતા કાયદાની અસરકારક અમલીકરણ માટે એક દિશામાં સામાજિક કાર્યવાહી દ્વારા એક પીઆઈએલ દાખલ કરવામાં આવી હતી. [26] કોર્ટે પૂર્વ-પ્રસૂતિના સેક્સને રોકવા માટે એક્ઝિક્યુટિવની નોન-એક્શન અંગે ગંભીર ચિંતા વ્યક્ત કરી છે. સ્ત્રી ભૂણહત્યા તરફ દોરી જાય છે. આ પીઆઈએલમાં, સુપ્રિમ કોર્ટે સમગ્ર દેશમાં જાહેરાતો દ્વારા જાહેર કરાયેલા ઈલેક્ટ્રોનિક અને પ્રિન્ટ મીડિયા દ્વારા નવા કાયદાની જાહેર જાગૃક્તા ઊભી કરવા સરકારને અનેક દિશાઓ જાહેર કર્યા હતા. કોર્ટે તેના અગાઉના તમામ દિશાઓ [27] ને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોને સંદર્ભ આપ્યો હતો અને તેને ખૂબ નસીબદાર મળ્યું હતું કે તેઓ અમલમાં મુકાયા નથી.

10. ટ્રિબ્યુનમાં પ્રકાશિત "ટ્રિટ પ્રીઝર્સ ઈકવાલી એચસી" શીર્ષકવાળા ઓરેપોર્ટ, ઓગસ્ટ 23 પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટે કેદીઓને એ, બી અને સી વર્ગોમાં વહેંચીને જેલ માર્ગદર્શિકાના જોગવાઈઓને રદ કરી દીધી છે કે જે આધારે ગુનેગારોનો કોઈપણ વર્ગીકરણ હોઈ શકશે નહીં તેમના સામાજિક દરજ્જા, શિક્ષણ અથવા વસવાટની આદત છે. આ મેન્યુઅલના 576-એ ફકરાને "ગેરબંધારણીય" જાહેર કરીને હાઈકોર્ટે દ્વારા અપાયેલી એક અદભૂત ચુકાદો છે.

End-Notes

[1] AIR 1976 SC 1455 ; 1976 (3) SCC 832.

[2] AIR 1979 SC 1369.

[3] AIR 1982 SC 149.

[4] AIR 1982 SC 1008 ; (1981) 1 SCC 622.

[5] Khatri vs. State of Bihar, (1981)1 SCC 627, 635 ; Veena Sethi vs. State of Bihar, (1982)2 SCC 583 (Right to legal aid declared as an aspect of Article 21).

[6] Nilabati Behera vs. State of Orissa, AIR 1993 SC 1961.

[7] Upendra Baxi vs. State of UP, 1981 (3) SCALE 1136.

- [8] R.C. Narain vs. State of Bihar, (1986) Supp. SC 576, B.R. Kapoor vs. Union of India, AIR 1990 SC 752. On the basis of a Newspaper report that more than 25 mentally challenged patients housed in mental asylum in Ervadi in Ramanathapuram District of Tamil Nadu were charred to death as the patients could not escape the blaze as they had been chained to poles or beds, the Supreme Court in Inre: Death of 25 Chained Inmates in Asylum Fire in T.N. (AIR 2002 SC 979) took suo moto action by way of PIL and issued several directions to every State and Union Territory to implement the Mental Health Act, 1987.
- [9] Bandhua Mukti Morcha vs. Union of India supra. Note. 3, See, Parmanand Singh, "Bandhua Mukti Morcha: Social Action and the Indian Supreme Court", 12 Indian Bar Review 228 (1985).
- [10] M.C. Mehta vs. Union of India, (1996) Supp. SCC 553.
- [11] Vishaka vs. State of Rajasthan, (1997) 6 SCC 241.
- [12] In Bipinchandras vs. State of Gujarat, AIR 2002 Guj. The High Court of Gujarat applied the doctrine of parents patriae for providing relief to earthquake victims of Gujarat, holding that under the Constitution the State has an obligation to help people in distress. Article 12 was the repository of all human rights. The court gave directions for relief and rehabilitation of earthquake victims.
- [13] 1995 (3) SCR 943.
- [14] Judgment Today 2004 (4) SC 587.
- [15] (2003) 7 SCC 546.
- [16] 6th Edition.
- [17] AIR 1982 SC 1473 ; 1983 SCR (1) 456.
- [18] S.P. Gupta vs. Union of India, AIR 1982 SC 149.
- [19] M.C. Mehta vs. Union of India, AIR 1987 SC 1086 ; 1987 SCR (1) 819.
- [20] AIR 1988 SC 1115 ; 1988 SCR (2) 530.
- [21] AIR 1989 SC 2039 ; 1989 SCR (3) 997.
- [22] Decided on 18 July, 2011, by Bench of : Justice Dalveer Bhandari, Justice H.L. Dattu.
- [23] AIR 1996 Cal. 181 at 218.
- [24] (2003) 6 SCC 1.
- [25] 2003 (7) SCALE 345.
- [26] The Pre-natal Diagnostic Technique (Regulation and Prevention of Misuse) Act, 1994. This Act has now been re-titled as The Preconception and Pre-natal Diagnostic Technique (Prohibition Of Sex Selection) Act.
- [27] Direction issued on 04.05.2001, 19.09.2001, 17.11.2001, 31.03.2003. Also see CEHAT vs. Union of India, 2003 (10) SCALE 11.